

Filipinler ve Habeşistan'da İlk Daimî Osmanlı Temsilcisi: Manila ve Harar Başşehbenderi Necib Hac Bey (1871-1913)

Musa KILIÇ¹

Filipinler ve Habeşistan'da İlk Daimî Osmanlı Temsilcisi: Manila ve Harar Başşehbenderi Necib Hac Bey

First Permanent Ottoman Representative in Philippines and Abyssinia: The Chief Shahbender Necib Hac Bey in Manila and in Harar

Öz

Maruni kökenli Suriyeli önemli bir aileye mensup olan Necib Hac Bey gazetecilikten diplomasi mesleğine geçiş yapmış bir Osmanlı diplomatıdır. II. Abdülhamid döneminde dokuz yıl boyunca Mısır'da *Ebu'l Hevl* isimli bir gazete çıkardıktan sonra Ragusa Başşehbenderi olarak tayin edilmiştir. Fakat Osmanlı diplomasi tarihi açısından Necib Hac Bey'i önemli kılan husus II. Meşrutiyet sonrasında Filipinler'in başkenti Manila ve Habeşistan'ın Harar şehrinde başşehbender olarak görev yapmasıdır. Zira kendisi her iki ülkede de görev yapan ilk Osmanlı daimî temsilcisi olma özelliğine sahiptir. Bu özelliğine rağmen Necib Hac Bey hakkında literatürde pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Bu çalışmanın amacı da Osmanlı arşiv belgeleri ışığında Necib Hac Bey'in hayatının ve diplomatik kariyerinin bilinmeyen yönlerini ortaya koymaktır.

Abstract

Necib Hac Bey is an Ottoman diplomat of Syrian Maronite origin. He was a journalist before he was employed in diplomacy. During the reign of Abdülhamid II he published a newspaper called "Ebu'l-Hevl" in Egypt which remained in publication for nine years. Then he was appointed as a chief *shahbender* (consul general) in Ragusa. What makes him peculiar in terms of Ottoman diplomatic history, however, is his appointment as a chief *shahbender* in Manila, the capital of Philippines and in the Abyssinian city of Harar. In fact, he is the first Ottoman permanent representative to serve in two different foreign countries. In spite of that, he is little known in literature. The current research aims to unveil the life and diplomatic career of Necib Hac Bey by means of Ottoman archival documents.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Filipinler, Habeşistan, Manila, Harar, Necib Hac, Diplomasi, Şehbender

Keywords: Ottoman, Philippines, Abyssinia, Manila, Harar, Necib Hac, Shahbender, Diplomacy

Makale Türü: Araştırma

Paper Type: Research

¹ Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, musakilic@ogu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4720-9939

1. Giriş

Necib Hac Bey, Osmanlı Devleti'nin Filipinler'de görev yapan ilk ve tek Osmanlı şebbenderi ve ardından Habeşistan'a tayin edilen yine ilk şebbender olma özelliğine sahipse de hakkında kaynaklarda çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Sicil kaydına göre; Necib Hac Bey, hicri 1288 (1871/1872) yılında Şam-ı Şerif'de dünyaya gelmişti. Bölgenin tanınmış Hıristiyan Maruni ailelerinden birine mensuptu. Ailesi Hâczâde namıyla bilinmekteydi. Yine sicil kaydında yer alan bilgilere göre; Hâczâde ailesi 350 yıl kadar önce Suriye'yi vatan edinmiş, hizmetleri ve sadakatlerinden dolayı Osmanlı sultanlarınca verilen fermanlar sayesinde bazı vergilerden muaf tutulmuşlardı. Necib Hac Bey'in babası Halil Hac Efendi, Şam'da tanınan bir hekimdi ve 6 Haziran 1892 tarihinde vefat etmişti.² Ağabeyi Yusuf Hac Efendi, Şura-yı Devlet azasıydı (BOA., DH.SAİDd.: 71/485). Ayrıca Necib Hac Bey'in Rüşumat Emaneti'nde memurluk yapan Ferid (BOA., BEO.: 812/60897) ve Trablusşam'da bir gazete çıkartan Reşid (BOA., BEO.: 1343/100714) adında iki erkek kardeşi daha bulunmaktaydı.

Necib Hac Bey iki evlilik yapmıştı. 24 Haziran 1894 tarihinde Kahire'de bulunan Maruni Patrikhanesi'nde kıyılan nikahla Kaliat ahalisinden Fortuna binti Hasan Sefer Hanım ile evlenmişti. Bu evlilikten Henry ve Micheal Edgar isiminde iki oğlu dünyaya gelmişti (BOA., HR.İM.: 233/1). İkinci evliliğini ise, 5 Mart 1905 tarihinde Osmanlı tebaasından İskender ve Madam Anita'dan doğma Kristine Hanım'la yapmıştı (BOA., HR.TO.: 601/64).

Eğitimine Şam'da bulunan Rum ve Fransız mekteplerinde başlayan Necib Hac Bey, Beyrut'ta bulunan hükümet mektebinde öğrenim hayatına devam ederek felsefe ve diğer başka ilimler üzerine dersler almıştı. Ayrıca hususi surette hukuk alanında da eğitim görmüştü. Dil konusunda da oldukça yetenekliydi. Arapça, Türkçe, Fransızca, İngilizce ve İtalyanca dillerinde hem okuyup hem de yazabilmekteydi.

Necib Hac Bey, sicil kaydında Arapça ve Fransızca birkaç telif eseri olduğundan bahsetmektedir (BOA., HR.SAİD., 22/8). Tespit edebildiğimiz tek eseri "Leçons du passé ou causes de l'affaibissement de l'Empire Ottoman" 1909 yılında İstanbul'da basılmıştır (Büyüklimanlı, Çelenkoğlu, 2000: 507). Bu eseri sicil kaydında "Maziden Ders Yahud Devlet-i Osmaniye'nin Esbab-ı Zaafi" şeklinde zikredilmektedir (BOA., DH.SAİDd.: 113/125). Ayrıca "La Turquie Bien Comprise" başlıklı Fransızca kaleme aldığı kitap için basım izni talebinde bulunmuş ve kendisine izin verilmiştir.³ Fakat bu eserin basıldığına dair elimizde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Necib Hac Bey, aynı zamanda Fransa'da bulunan Société d'histoire Diplomatique cemiyetinin de bir üyesiydi (BOA., DH.SAİDd.: 113/125; BOA.: HR.SAİD.: 22/8).

2. Necib Hac Bey'in Serbest Gazeteciliği ve Osmanlı Devleti Hizmetine Girişi

Necib Hac Bey'in ilk mesleği gazetecilikti. Aslında gazeteciliğin bir aile mesleği olduğunu söyleyebiliriz. Ağabeyi Yusuf Hac Bey, Şura-yı Devlet azası tayin edilmeden önce Mısır'da bir süre gazetecilik yapmış ve daha sonra Paris'te *el-Mirsad* isimli bir gazete çıkarmıştı (BOA., DH.SAİDd.: 71/485). Faili meçhul bir cinayete kurban giden kardeşi Reşid de Trablusşam'da bir gazetenin sahibiydi (BOA., Y.PRK.AZJ.: 41/94). Aynı yolda ilerleyen Necib Hac Bey de Mısır'da Arapça olarak *Ebu'l Hevl* isiminde bir gazete çıkarmaya başlamıştı. Hem imtiyaz sahibi hem de baş muharriri olduğu bu gazete "eş-Şark li'-Şarkiyyin" (Şark Şarklılarıdır) mottosuyla İskenderiye'de yayınlanmıştı (Mengüç, 2017: 220).

² Necib Hac Bey'in iki farklı sicil kaydı bulunmaktadır. Hariciye Nezareti'ne ait sicil kaydı daha ayrıntılıdır. Her iki kayıt için bkz. BOA. DH.SAİDd.: 113/125.; BOA., HR.SAİD.: 22/8.

³ Bu eserin bir yazma nüshası izin talebine dair belgelerin eklerinde mevcuttur. Yazma nüsha beş bölüm ve 110 sayfadan oluşmaktadır. İlk bölümü Sultan Abdülhamid'e dair olan eserin dönemin değişen siyasi atmosferi nedeniyle basılmasından feragat edilmesi muhtemeldir. Eserin basım izni ve yazma nüshası için bkz. Bkz. BOA., HR.TH.: 368/122.

Ebu'l Hevl gazetesinin yazarı Necib Hac Bey, aslında çok da hoş olmayan bir olayla Osmanlı hükümetinin dikkatini çekmişti. Necib Hac Bey'in Beyrut Valisi hakkında bazı muzır mektupları yayınlamak tehdidiyle Osmanlı hükümetinden para talep etmesi (Bayraktar, 2007: 689-690) üzerine aralarında *Ebu'l Hevl* gazetesinin de olduğu Mısır'da çıkan bazı gazetelerin İstanbul ve sair yerlere girişinin tamamen yasaklanması gündeme gelmişti. Fakat Necib Hac'ın artık gazetesinin Saltanat-ı Seniyye'nin menfaatine hizmet edeceğini garanti etmesiyle yasağın kaldırılması talebi Sadaret makamı tarafından uygun görüldü. Bu konuda Mısır Fevkalade Komiseri Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın da görüşlerinin etkili olduğunu söyleyebiliriz. Zira Ahmed Muhtar Paşa, Mısır'da çıkan ve tamamen Osmanlı aleyhine neşriyatta bulunan beş altı gazete dışındaki diğer gazetelerin tamamen yasaklanmasını uygun görmemekteydi. Bunun yerine sadece sakıncalı görülen yazıların çıktığı nüshaların ülkeye girişi engellenebilirdi (BOA., DH.MKT.: 279/65).

Mısır'da çıkarılan gazeteler için 1894 Matbaa Nizamnamesinde de bazı tedbirler ön görülmüştü. Bu nizamnameye göre; Mısır gibi imtiyazlı eyaletlerde muzır görülen yazıların yayımlandığı gazeteler zapt edilecek ve muhatapları para cezası ödeyecekti. İzin almayan Mısır gazetelerinin ülkeye girmesi yasaklanacaktı (Polat ve Aslan, 2020: 946-947). Mısır'da çıkan gazetelerde uygunsuz yazıların çıkmasını engellemek için alınan bir başka tedbir de gazetecilerin maaşa bağlanmasıydı (Mengüç, 2017: 214). Nitekim Necib Hac Bey de Osmanlı Devleti'ne sadık bir yayın politikası izlemesine mükafat olarak emsali gibi gazetesine maaş tahsis edilmesi talebinde bulunmuştu (BOA., İ.HUS.: 45/19). Böylece Necib Hac Bey, gazetesini çıkarmaya devam edebildi. Fakat kimi zaman *Ebu'l Hevl*'de yayınlanan bazı yazılar sakıncalı görülerek gazetenin o nüshasının Osmanlı topraklarına girişi yasaklanmaktaydı.⁴ Yine de *Ebu'l Hevl* gazetesi dokuz yıl boyunca yayın hayatına devam etti.

Gazetecilik mesleğinin tıpkı ağabeyi Yusuf Hac gibi Necib Hac'ın da Osmanlı bürokrasisine intisabına vesile olduğunu söyleyebiliriz. Fakat ağabeyinden farklı olarak Necip Hac Bey diploması alanında istihdam edilerek 1900 yılında Ragusa (Dubrovnik) başşehbenderi olarak tayin edildi. Sicil kaydında belirtildiğine göre; arz-ı ubudiyet etmek maksadıyla Osmanlı başkentine geldiğinde yaptığı hizmetlere karşılık olarak bu vazife kendisine tevcih edilmişti (BOA., HR.SAİD.: 22/8).

Ragusa başşehbenderliği için Necib Hac Bey'e 2200 kuruş maaş, 500 kuruş tahsisat ve 500 kuruş hane kirası tahsis edilmişti (BOA., İ.HR.: 368/56). Ayrıca bu memuriyeti sırası kendisine sâniye sınıf-ı sânisî rütbesi (BOA., İ.TAL.: 350/49) ve dördüncü rütbeden bir Osmanlı nişanı tevcih edilecekti (BOA. DH.SAİDd.: 113/125).

Necip Hac Bey, yaklaşık sekiz yıl⁵ Ragusa başşehbenderliğini ifa ettikten sonra açığa alındı. Bunun nedeni 1908 yılında Hariciye Nezareti genelinde yapılan tensikattı. Bu tensikatla 36 olan başşehbenderlik sayısı dokuza düşürülmüştü (Kolay, 2017: 198). Ragusa'daki şehbenderliğin statüsü de başşehbenderlikten ikinci sınıf şehbenderliğe indirilmişti (BOA., İ.HR.: 415/18). Azledildikten sonra kadro harici kalan Necib Hac Bey'e önce 1600 kuruş maaş bağlanmış, daha sonra maaşı 600 kuruşa düşürülmüş son olarak da 900 kuruşa yükseltilmişti (BOA., HR.İM.: 233/1). Necip Hac Bey, iki yıl kadar açıkta kaldıktan sonra 1910 yılında Filipinler'in Manila şehrine ilk Osmanlı şehbenderi olarak tayin edilecekti (Özkan, 2019: 299).

⁴ Buna dair birkaç örnek için bkz. BOA., MF.MKT.: 378/33.; BOA., MF.MKT.: 383/29.; BOA., MF.MKT.: 384/28.; BOA., MF.MKT.: 390/15.; BOA., MF.MKT.: 413/5.

⁵ Ragosa'daki görev süresi hizmet cetvelinde 22 Ekim 1900-13 Eylül 1908 tarihleri arasında yedi yıl on ay 21 gün olarak belirtilmiştir. BOA., HR.İM.: 233/1.

3. Manila Başşehbenderliği

Uzak Asya'da bir takımada ülkesi olan Filipinler'e Osmanlı Devleti'nin ilgisi XIX. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmıştı. Hatta bu ilginin dahi başlangıçta sınırlı kaldığı anlaşılmaktadır.⁶ Aslında azımsanmayacak bir Müslüman nüfusuna sahip olmasına rağmen Osmanlı Devleti'nin bu ülkeye ilgisizliğini Filipin adalarının uzaklığı ve bir İspanya sömürgesi olmasıyla açıklayabiliriz. 1890'lardan itibaren Filipinler'de milliyetçi lider Emilio Aguinaldo liderliğinde İspanya'ya karşı bağımsızlık mücadelesinin başlaması (Majul, 1996: 83) Osmanlı Devleti'nin bu ülkeye olan ilgisini arttırdı. En azından bölgedeki gelişmelerin Osmanlı Devleti tarafından yakında takip edildiği anlaşılmaktadır.⁷

Küba sorunu nedeniyle İspanya ile Amerika Birleşik Devletleri arasında patlak veren savaşın ardından 1898 yılında imzalanan antlaşmayla İspanya, Filipinler üzerindeki hakimiyet hakkını da Amerika Birleşik Devletleri'ne devretmişti (Armaoğlu, 2016: 713). Amerika Birleşik Devletleri, üç yıllık bir mücadelenin ardından adadaki kontrolü sağlayabilmişti (Majul, 1996: 84). Hatta Amerikan hükümeti, Filipin adalarında yaşayan yerli Müslüman Moro halkının kendilerine karşı silah bırakması için II. Abdülhamid'den de yardım istenmiş ve bu konuda olumlu yanıt almışlardı (Türker, 2018: 524-525).

Filipinler'e bir şehbender tayini meselesi de ilk defa II. Abdülhamid döneminde 1886 yılında gündeme geldi. Paris kökenli bir Fransız şirketi, Manila ve Singapur'daki temsilcilerini Osmanlı şehbenderi tayin etmek için Osmanlı Hariciye Nezareti'ne başvuruda bulundular. Fakat bu girişimden bir sonuç çıkmadı (BOA., HR.SFR.3.: 331/3).

Filipinler'de şehbenderlik statüsünde bir Osmanlı temsilciliğinin kurulması ancak II. Meşrutiyet'in ilanından sonra mümkün olabildi. Necip Hac Bey, 1 Ağustos 1910 tarihi itibarıyla Manila'ya şehbender olarak tayin edildi. Babıali, Manila'da tesis edilecek şehbenderlik hakkında herhangi bir gerekçe belirtmemektedir. Kurulacak şehbenderlik birinci sınıf statüsünde olacak fakat Necip Hac Bey, Ragusa'da sahip olduğu başşehbender unvanını koruyacaktı (BOA.: İ.HR., 423/22.; BOA., BEO.: 3788/284031).

Necip Hac Bey'e bu memuriyet için 3000 kuruş maaş ve 2000 kuruş tahsisat bağlanmıştı. Harcırah olarak ise Asya kıtasında uzak mesafelerde olan Bombay ve Batavya şehbenderlerine verildiği gibi maaş ve tahsisatın iki katı yani 10.000 kuruş ödeme yapılacaktı. Fakat Necip Hac Bey, Hariciye Nezareti'ne başvurarak bu harcırahın eşiyile birlikte Filipinler'e yapacağı yolculuk için yetersiz olduğunu bildirdi. Kendisinin hazırladığı pusulaya göre; İstanbul'dan İskenderiye'ye, İskenderiye'den Port Said'e, Port Said'den Hong Kong'a ve Hong Kong'dan Manila'ya yaklaşık 35 gün sürecek bir deniz yolculuğu söz konusuydu. Bu yolculuk için biletler ve yeme-içme masrafları dahil 4600 frank gibi bir paraya ihtiyacı vardı. Hariciye Nezareti'nin harcırah artırımını konusunda yetkisi bulunmadığı için konu Şura-yı Devlet'e havale edilerek Necip Hac'ın istediği miktarın ödenmesine karar verildi (BOA., ŞD.: 2796/40). Necip Hac Bey'in, göreve başlamasında sonra Manila'nın uzaklığı ve pahalı bir şehir olmasından dolayı şehbenderlik maaşına ve tahsisatına 1000 kuruş zam yapılması konusundaki talebi ise reddedilecekti (BOA., BEO.: 3788/284031.; BOA., BEO.: 3846/288415).

Manila'da bulunduğu sırada Necip Hac Bey tarafından Filipinler hakkında birkaç önemli layiha kaleme alınmıştı. Bu layihalardan biri Filipinler'in ticari potansiyeli ve Osmanlı Devleti'nin Filipinler ile ticaretini nasıl geliştirebileceği hakkındadır. Necip Hac Bey'in layihasında belirttiğine göre; Filipinler Uzak Doğu'daki deniz ticaretinin önemli duraklarından biriydi. Bununla birlikte tarımsal açıdan zengin bir potansiyele sahip olmadığı için ihtiyaçlarının çoğunu ithalat yoluyla karşılamaktaydı. Fakat bu

⁶ Tespitlerimize göre Osmanlı arşivlerinde Filipinler'e dair ilk belge 1869 yılına aittir. Bkz. BOA. HR.TO.: 270/22.

⁷ Filipinler'deki bağımsızlık mücadelesine dair Osmanlı arşivinde bulunan bazı örnek belgeler için bkz. BOA., Y.MTV.: 178/26.; BOA., Y.MTV.: 178/47.; BOA., Y.MTV.: 178/49.; BOA., Y.MTV.: 178/110.; BOA., Y.PRK.PT.: 17/135.

ithalatta Osmanlı Devleti'nin payı yok denecek kadar azdı. Necip Hac Bey layihasında, Osmanlı Devleti'nin diğer Avrupa ülkelerine göre daha yakın limanlara sahip olduğuna dikkat çekmekteydi. Osmanlı Devleti'nden ihracat için Port Said limanının çok uygun olduğunu özellikle belirtmekteydi. Necip Hac Bey ayrıca Filipinler'e ihraç edilebilecek ürünler hakkında ayrıntılı açıklamalarda bulunmaktaydı. Onun açıklamalarına göre; Şam, Bursa ve Kudüs şehirlerinde imal edilen kumaşlar, halı, sabun, itriyat, zeytinyağı, zeytin, sebze konserveleri, taze ve kuru meyveler, şekerleme en uygun ihraç ürünleriydi (Kara, 2013: 331-343).

Necip Hac Bey, hazırladığı bir başka layihada ise Filipinler'de bulunan Osmanlı tebaası hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. Onun tespitlerine göre; Filipinler'de çoğunluğu Cebel-i Lübnan ahalisinden olmak üzere iki yüzden fazla Osmanlı vatandaşı bulunmaktaydı. Ancak bunlar farklı adalarda ikamet ettikleri ve aralarından bazılarının Amerikan vatandaşlığına geçtiği için şehbenderlik defterine sadece 111 Osmanlı vatandaşının kaydı yapılmıştı. Kayıtlarda Osmanlı vatandaşlarının isimlerinin yanı sıra meslekleri, vilayetleri, mezhep ve milliyetleri belirtilmekteydi (Özkan, 2019: 306-308).

Necip Hac Bey, Manila başşehbenderliğine 31 Temmuz 1910 tarihinde tayin edilmiş ve 13 Haziran 1912'de de görevi sona ermişti (BOA., HR.İM.: 233/1). Tayin edilmesiyle Manila'da görevine başlaması arasında en az dört beş ay kadar fark olduğuna göre onun Filipinler'de yalnız bir buçuk yıl kadar filli olarak görev yaptığını söylemek mümkündür. Babıali'nin Manila'da bir Osmanlı şehbenderinin bulunmasını gereksiz görmesi nedeniyle Necip Hac Bey'in Filipinler'deki görevi sona erdirilmişti. Böylece Manila'daki Osmanlı şehbenderliği bir daha açılmamak üzere kapatılırken Filipinler'deki ilk ve son Osmanlı temsilcisi Necip Hac Bey, Habeşistan'ın Harar şehrine başşehbender olarak tayin edildi (BOA., İ.HR.: 428/37).

4. Habeşistan'da Şehbenderlik Tesisi ve Necip Hac Bey'in Harar Başşehbenderliği

Necip Hac Bey, tıpkı Filipinler'de olduğu gibi Habeşistan'da da ilk Osmanlı temsilcisiydi. Fakat Osmanlı Devleti açısından Habeşistan'ı Filipinler'den ayıran birkaç önemli fark bulunmaktaydı. Öncelikli olarak Habeşistan, Filipinler gibi bir sömürge toprağı değil Osmanlı Devleti'ne sınırdaş bağımsız bir devlettir. Üstelik yüzyıllara dayanan tarihsel ilişkiler söz konusuydu. XVI. yüzyılda topraklarının bir bölümü Osmanlı Devleti tarafından fethedilmiş ve burada bir eyalet tesis edilmişti (Orhonlu, 1996: 31-42)

Habeşistan'da kurulan eyalet ortadan kalktıktan sonra dahi Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz kıyılarındaki hakimiyeti devam etmişti. XIX. yüzyıldan sonra Habeş Krallığı ile Osmanlı Devleti arasındaki mücadele doğrudan değil Mısır'da yönetimde bulunan Kavalalı hanedanı üzerinden yürütülmüştü. Özellikle Süveyş Kanalı'nın açılmasından sonra Habeşistan'ın jeostratejik önemi daha da artmış fakat toprakları başta İtalya olmak üzere Avrupa devletlerinin hedefi haline gelmişti. Habeşistan'ın sömürgecilğe karşı bağımsızlık mücadelesi Osmanlı Devleti'yle olan ilişkilerini de etkileyecek ve daha barışçıl bir sürece evrilecekti. Özellikle 1896 yılında gerçekleşen Adova Savaşı'nda İtalyanların yenilmesiyle ülkesinin bağımsızlığını pekiştiren Habeşistan Kralı II. Menelik, Osmanlı Devleti'yle ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştı (Yıldız, 2021: 178-182).

Adova Savaşı'ndan sonra Fransa, İngiltere ve İtalya Habeşistan'ın bağımsızlığını tanımış ve başkente birer daimî elçi tayin etmişlerdi (Yıldız, 2021: 183). Yine bu savaştan bir yıl sonra Habeş Kralı II. Menelik tarafından bir Habeş elçilik heyeti İstanbul'a gönderilmişti. Bu heyetin temasları sırasında Habeşistan ve Osmanlı Devleti arasında daimî ilişkilerin tesis edilmesi için Habeşistan'ın İstanbul'da bir konsoloshane açması da gündeme gelmişti (Orhonlu, 1996: 96). Yine bu temaslar sırasında Babıali'nin Habeşistan'da elçilik açmak için müzakerelerde bulunacağına (BOA., Y.MTV.: 166/215) ve Habeşistan'ın ekvatora yakın eyaletlerinde şehbenderlikler ihdas edeceğine (BOA., Y.MTV.: 167/89) dair rivayetler de söz konusuydu. Fakat II. Abdülhamid döneminde iki ülke arasında daimî temsilciliklerin ihdas edilmesi konusunda herhangi bir somut adım atılmamıştı. Bununla beraber 1908 yılının başlarında, Osmanlı

tüccarlarının talebi doğrultusunda, Habeşistan'daki Osmanlı tebaasının hak ve hukukunun korunması konusunda Addis Ababa'daki Alman elçiliğinin yetkilendirilmesine karar verilmişti (BOA., Y.A.HUS.: 518/72; BOA., İ.HUS.: 163/69).

Alman elçiliğinin yetkilendirilmesine rağmen Habeşistan'da yaşayan Osmanlı tebaasının en azından bir şehbenderlik ihdas edilmesi konusunda talepleri söz konusuydu. Örneğin 1909 yılında eski Manchester Şehbenderi Abdullah Efendi'nin oğlu Hasib Efendi, Addis Ababa'ya fahri şehbender olarak tayin edilmek için Hariciye Nezareti'ne müracaatta bulunmuştu. Umur-ı Şehbenderi Müdürlüğü, şehbender tayinini yararlı görmekle birlikte öncelikli olarak Habeşistan ile bir konsolosluk mukavelesi imzalanması gerektiğini düşünmekteydi. Fakat o sırada Roma Sefiri Hakkı Efendi (İbrahim Hakkı Paşa) konsolosluk mukavelesi yapılması durumunda Habeş hükümetinin Osmanlı topraklarında istediği yerde konsolosluk açma hakkı elde edeceğini ve hassaten Kudüs-i Şerif'e bir konsolos tayin ederek Deyrussultan Manastırı konusunda Osmanlı Devleti'ne daha fazla baskıda bulunacağını düşündüğü için Habeşistan'a bir şehbender tayin edilmesi fikrinden sarfı nazar edilmesinden yanaydı (BOA., HR.HMŞ.İŞO.: 53/11/1).

Roma Sefiri Hakkı Efendi'nin zikrettiği Deyrussultan Manastırı meselesi Habeşistan ile Osmanlı Devleti ilişkilerindeki en önemli hususlardan biriydi. (Yılmaz, 2021: 172) XIX. yüzyılın ortalarından beri Kudüs-i Şerif'te Kamame Kilise'nin bir parçası olan Deyrussultan Manastırı'nın kime ait olduğu tartışması Habeş Hıristiyanları ile Kıptiler arasında ciddi sorunlara neden olmaktadır. Özellikle 1889 yılında kral olan II. Menelik, Deyrussultan Manastırı'nın Habeşistan lehine çözülmesi için büyük gayret sarf edecekti. II. Abdülhamid döneminde İstanbul'a gönderilen Habeş elçilik heyetlerinin temel gayesi de bu sorunu halletmekti (Yurdakul, 2016: 202-206).

Osmanlı Devleti'nin Habeşistan'da şehbender tayin etmekten Roma sefiri Hakkı Efendi'nin ortaya koyduğu sakıncalar nedeniyle vazgeçtiği anlaşılmaktadır. Buna rağmen Habeşistan'da ikamet eden Osmanlı tebaasının bu yönde taleplerinin ardı arkası kesilmemişti. Osmanlı tebaası özellikle Habeşli memurların tahkirine uğramaktan şikayetçiydi. Kendilerini himaye etmesi gereken Almanya devletinin taşrada konsolosluklarının bulunmaması bir başka sorundu. Babıali şikayetler nedeniyle öncelikli olarak Habeşistan'daki özellikle başkent Addis Ababa ve Harar'da ikamet eden Osmanlı tebaasının durumunun öğrenilmesi ve Almanya'nın Osmanlı tebaasıyla ne ölçüde ilgilendiğinin tetkik edilmesi yönünde bir karar almıştı (BOA., HR.HMŞ.İŞO.: 53/11/2). Harar limanında ticaretle meşgul olan Mevlüd bin Kasım isimli Osmanlı vatandaşı tarafından sunulan bir başka istidada ise himayesiz oldukları için Habeş memurlarının keyfi muamelelerine maruz kaldıkları, vefat eden Osmanlı tebaasından kişilerin mallarının gasp edilmesi için keyfi olarak vereseler tayin edildiği, Hidiv ordularının çekilmesinden sonra Harar'da kalan yetimlerin perişan vaziyette oldukları belirtilmekteydi. Mevlüd bin Kasım'ın verdiği bilgiye göre; sadece Harar limanında beş yüz kadar Osmanlı Ermeni milletinden tüccar bulunmakta ve bu Ermenilerden birkaçının ismini Harar'a şehbender olarak önermekteydi (BOA., HR.TO.: 401/54).

Habeşistan'da bulunan Osmanlı tebaasının şehbenderlik açılması konusundaki ısrarlı tutumu işe yarayacak ki Rumi 1326 (1910/1911) bütçesinde Harar'da bir Osmanlı şehbenderliği için maaş ve tahsisat ayrılmıştı (BOA., MV.: 148/19). Habeşistan'da bir şehbenderlik ihdas edilmesine nasıl karar verildiği konusunda elimizde bir bilgi bulunmamaktadır. Zira ne Habeşistan ile bir konsolosluk mukavelenamesi imzalanmış ve ne de Deyrussultan Manastırı konusunda somut bir ilerleme kaydedilmişti. Bununla beraber Harar'da faaliyete geçmesi düşünülen Osmanlı şehbenderliğine iki yıl boyunca herhangi bir atama yapılmadan boşa bırakıldı.⁸ Bunun nedeni, ne oldukları hakkında açıklama

⁸ Bazı kaynaklarda 1910-1912 yılları arasında Harar'da Francis Kaden isimli bir Avusturyalı'nın Osmanlı Devleti'nin fahri konsolosu olduğu bilgisi bulunmaktadır. Louis Francis Kaden aynı zamanda Harar'daki Alman Fahri konsolosudur. Arşiv kayıtlarında böyle bir bilgiye rastlanılmamıştır. Fakat Kaden'in Addis Ababa'daki Alman elçiliği tarafından Harar'daki

yapılmaksızın bazı siyasi nedenler olarak ifade edilmekteydi. Nihayet 1912 yılının başlarında, kapatılmasına karar verilen Manila başşehbenderi Necib Hac Bey'in bu göreve tayin edilmesine karar verildi. Necib Hac Bey başşehbender olduğu için Harar şehbenderliğinin statüsü de başşehbenderlik olarak değiştirildi (BOA., BEO.: 4009/300629; BOA., İ.HR.: 428/37). Bu görev için Necib Hac Bey'e 4000 kuruş maaş tahsis edildi (BOA., HR.İM.: 233/1).

Osmanlı Devleti, Habeşistan'daki şehbenderliği başkent Addis Ababa yerine Harar şehrinde açmaya karar vermişti. Harar o dönemde Habeşistan'ın hem ticari açıdan hem de nüfus yoğunluğu bakımından büyük şehirlerinden biriydi. Osmanlı Devleti'nin Harar'a ilgisi tıpkı Habeşistan gibi XVI. yüzyıla kadar geriye gitmekteydi. 1875 yılında Harar'ın Mısır Hıdivliği ordusu tarafından ele geçirmesiyle şehir ve çevresinde dolaylı olarak da olsa kısa süreli bir Osmanlı hakimiyeti söz konusuydu. Fakat Mısır ordusu 1885'te burada bir Harar Emirliği tesis ederek geri çekilmişti. 1887 yılında Emir Abdullah Ali Abdüşşekûr'ün Habeş ordusuna yenilmesiyle Harar ve çevresi Habeşistan'ın hakimiyetine girmişti (Kavas, 1996: 108).

Harar şehrinin nüfusunun büyük bölümü Müslüman'dı. 1904 yılında elçi olarak Habeşistan'a gönderilen Sâdık el-Müeyyed Paşa'nın verdiği bilgilere göre; Harar'ın 40 bin civarında nüfusu vardı. Bunların 35 bini Müslüman'dı. Nüfusun geri kalanını ise Habeş, Frenk, Rum ve Ermeni gibi gayrimüslim milletlerdi (Sâdık el-Müeyyed, 1999: 83). Necib Hac Bey'in vefatından sonra şehbender vekilliği yapan Mişel Akad'ın (Michel Ackhad) verdiği bilgiye göre ise o coğrafyada yabancıların çoğu Osmanlı tebaasına mensuptu. Habeş platosunun güneybatısındaki ticaretin %80'i, neredeyse keşfedilmemiş bölgelere izinsiz girme cesareti gösteren Araplar ve Suriyeliler tarafından sürdürülmekteydi. Cibuti'den Addis-Ababa'ya giden demiryolunun son noktası olan Dire Dawa'dan ticaretin de %60'ı Araplar, Türkler ve Ermeniler tarafından gerçekleştirilmekteydi. Dire Dawa demiryolu hattında 500'den fazla Arap işçi vardı. Yine aynı kasabada Suriyeliler, Türkler ve Ermeniler de küçük ve büyük ticaretle uğraşmaktaydı (BOA., HR.UHM.: 144/3/29). Başta Ermeniler olmak üzere Hıristiyan Osmanlı tebaasının büyük bölümü Harar'ın Mısır Hıdivliği tarafından yönetildiği dönemde bölgeye göç etmişler ve Mısır ordusunun çekilmesinden sonra da bölgede kalmışlardı (Çakar, 2020: 291). Babiali Harar ve çevresinde Suriyeli, Arap ve Ermeni Osmanlı tebaasını gözeterek Suriyeli bir Arap ve aynı zamanda Hıristiyan olan Necib Hac Bey'i tercih etmiş olması mümkündür.

Osmanlı Devleti, tek temsilciliğini Habeşli yöneticilerle daha rahat iletişime geçeceği Addis Ababa yerine başkente çok uzak bir şehir olan Harar'ı tercih etmişti. Necib Hac'ın tayini sırasında bu tercihin sebepleri hakkında herhangi bir bilgiye rastlayamadık. Fakat Necib Hac'ın halefi Ahmed Mazhar Bey, Osmanlı şehbenderliğinin Harar'dan Addis Ababa'ya taşınması sırasında bu konuda bir değerlendirmede bulunmaktadır. Ona göre; Osmanlı şehbenderliğinin Harar'da kurulmasının en önemli nedeni ulaşım idi. Habeş Kralı II. Menelik, Fransa ile Cibuti'den Addis Ababa arasında bir demiryolu hattı yapımı için anlaşmıştı (Mustoe, 1962: 218). Osmanlı Devleti Habeşistan'da bir şehbenderlik açmak istediğinde bu demiryolu hattı henüz tamamlanmamış durumdaydı ve Harar'a çok yakın bir mesafede olan Dire Dawa'da sona ermekteydi. Buradan başkente gitmek için katırlarla günlerce süren tehlikeli bir yolculuğu göze almak gerekmekteydi. Ayrıca Harar, Habeşistan'ın hemen her kesiminden insanları çeken önemli bir buluşma ve ticaret merkeziydi. Üstelik Harar ve çevresinde Osmanlı tebaasından pek çok insan yaşamaktaydı. Fakat bu durum değişecekti. Nitekim Ahmed Mazhar Bey, artık demiryolu hattının Addis Ababa'ya ulaşması nedeniyle Habeş yönetimiyle daha rahat iletişime geçebilmek adına Osmanlı şehbenderliğinin başkente taşınmasını önerecek ve bu öneri Babiali tarafından da kabul edilecekti (BOA., HR.HMŞ.İŞO.: 81/3/4).

Osmanlı tebaasının haklarını gözetmek amacıyla görevlendirilmiş olması muhtemeldir. (Deleleng ve Tegegn, 2006: 225; Agstner, 2014: 118.)

Hizmet cetvelinde Necib Hac Bey, 12 Temmuz 1912-13 Ekim 1912 tarihleri arasında Harar Başşehbenderi olarak gösterilmektedir. Fakat daha sonra bir ay sekiz gün boyunca boşa kaldıktan sonra 22 Kasım 1912 tarihi itibarıyla yeniden Harar Başşehbenderi olarak görünmektedir (BOA., HR.İM.: 233/1). Muhtemelen bunun nedeni İtalya ile devam eden Trablusgarb Savaşı'ydı. Zira Necib Hac Bey, İtalya'nın Kızıldeniz'de uyguladığı abluka nedeniyle (Korkmaz, 2012: 115-146) Harar'a ulaşmamış olabilir. Nitekim Harar'da resmen göreve ancak Uşi Antlaşması'nın imzalanmasından sonra başlayacak ve sadece dört ay görev yaptıktan sonra hayatını kaybedecekti.

Diyarbakırlı Ömer Avni isimli bir Osmanlı tüccarının ve şehbenderlik kâtibi Mişel Akad'ın (Michel Ackhad)⁹ Babiali'ye gönderdiği raporlar sayesinde dört aylık süre içerisinde Necib Hac Bey'in nerelerde ikamet ettiği, neler yaşadığı ve cenaze töreni hakkında bilgilere sahibiz. Bu raporlardaki bilgilere göre; Necib Hac Bey, Habeşistan'a ulaştığında ilk olarak Harar'a bir buçuk saat mesafedeki bir otele yerleşmişti.¹⁰ Şehbenderin geldiğini haber alan yüzlerce Osmanlı vatandaşı kendisini ziyaret etmişti. Üç günün sonunda Necib Hac Bey, asker ve yerel ahalinin eşliğinde büyük bir tantana ile Harar'a giriş yapmıştı. Necib Hac Bey, uygun bir ikametgâh bulunamadığı için bir müddet Suriyeli bir Hıristiyan'ın evinde misafir kalmıştı. Ancak bir ay kadar sonra Osmanlı şehbenderliği için uygun bir yer kiralanabilmişti (BOA., HR.UHM.: 144/3/7). Osmanlı şehbenderliğinin açılışı kabile şefleri, dini liderler ve yerel halkın katılımıyla bir bayram havasında gerçekleşmişti (BOA., HR.UHM.: 144/3/29). Bu şehbenderlik binası Necib Hac Bey'in halefi Ahmed Mazhar Bey tarafından da kullanılacaktı.

Nihayet Osmanlı şehbenderliği resmen açılmakla birlikte bu süreçte Necib Hac Bey'in hastalığı da ortaya çıkmıştı. Ömer Avni'nin belirttiğine göre; Necib Hac Bey, ailesinden bir süredir haber alamadığı için ve o sırada devam eden Balkan Savaşı nedeniyle çok üzüntülüydü ve hiçbir şey yiyip içememekteydi. Akad'ın raporunda hastalığının ne olduğu kesin olarak dile getirilmemekle birlikte Necib Hac Bey'in zihinsel yetisini kaybetmeye başladığından ve tedavisini Harar'daki Fransız hastanesinde çalışan Doktor Brunati tarafından üstlenildiği ifade edilmektedir (BOA., HR.UHM.: 144/3/25).

Ömer Avni, Necib Hac Bey'in hastalığının ilerlemesinden dolayı şehbender kâtibi Mişel Akad'ı sorumlu tutmaktaydı. Mişel Akad, Osmanlı tabiiyetini terk etmiş bir Suriyeliydi. Hırsızlık ve sarhoşluk suçlamaları nedeniyle hapisanede tutulurken Necib Hac Bey tarafından önce hapisten kurtarılmış, sonra da kâtip olarak şehbenderhanede istihdam edilmişti. Hem bu yersiz atama hem de şehbenderhaneye ziyarete gelen Osmanlı tebaasına ilgi gösterilmemesi nedeniyle Necib Hac Bey yalnız kalmıştı.

Necib Hac Bey, 16 Mart 1913 tarihinde vefat etti. Ertesi günü Osmanlı tebaasının ve yerel ahalinin katılımıyla büyük bir cenaze töreni düzenlendi. Tören ve cenaze masrafları için gerekli para Osmanlı tebaasından toplandı.¹¹ İngiliz, Alman ve İtalyan konsolosları resmi elbiseleriyle cenaze törenine katıldılar. Yine Harar'daki en üst düzey hükümet yetkilisi de askeri maiyetiyle beraber törene iştirak etti. Şehirdeki tüm bayraklar yarıya indirilmişti. Katolik kilisesinde dini tören yapıldıktan sonra mezarlığa kadar en önde Osmanlı sancağı ve onun arkasında Necib Hac Bey'e ait Osmanlı nişanı ile kalemi olduğu halde cenaze kortejine hem yerel ahali hem de yabancı tüccarlar eşlik etmişlerdi.

Necib Hac Bey'in vefatından sonra şehbenderhanede bulunan eşyaları sayım yapılarak kilit altına alınmıştı. Ömer Avni raporunda Necib Hac'ın vefatının ertesi günü Osmanlı tebaasından ve yerel hükümet yetkililerinden herhangi bir kişi olmaksızın Mişel Akad'ın şehbenderhanenin içini boşaltarak anahtarlarını Katolik misyoner André Jarousseau'ya teslim ettiği ve 30 bin frank tutarında bir çekin de

⁹ Mişel Akad'ın kendi verdiği bilgilere göre konsolosluk işlerinde tecrübeli olduğu gibi hem yerel dilleri bilmekte hem de Fransızca, İngilizce, Arapça ve İtalyanca'yı akıcı şekilde konuşup yazabilmekteydi. Bkz. BOA., HR.UHM.: 144/3/29.

¹⁰ Necib Hac Bey muhtemelen Cibuti'den demiryoluyla Dire Dawa'ya ulaşmış ve burada bir otele yerleşmişti.

¹¹ Toplanan 700 kuruş daha sonra Osmanlı Devleti tarafından sahiplerine iade edilecekti. Bkz. BOA., HR.UHM.: 146/14.

kaybolduğu ithamında bulunmaktaydı. Bu nedenle Babialı'nın yeni bir şebender tayin edinceye kadar ya Alman konsolosluğuna ya da muteber Osmanlı tebaasından birine yetki verilmesini talep etmekteydi (BOA.: HR.UHM.: 144/3/7). Babialı ise Ömer Avni'nin talebini dikkate almayarak sefaret kâtibi Mişel Akad'ı şebender vekili olarak tayin etmişti. Ancak şebender vekili tayin edilen Mişel Akad da bir an önce deneyimli bir ismin Harar'a gönderilmesini istiyordu (BOA., HR.UHM.: 144/3/29). Nitekim kısa bir süre sonra Babialı Tercüme Odası Mühimme Müdürü Ahmed Mazhar Bey, Harar başşebenderi olarak tayin edildi (Yılmaz, 2021: 156).

Gerek Harar'da ve gerek Osmanlı şebenderliğinin Addis Ababa'ya taşınmasından sonra Habeşistan'da dikkat çeken diplomatik faaliyetlerde bulunacak olan Ahmed Mazhar Bey'in göreve başlamasında sonra Necip Hac Bey'in bir kısım eşyaları değeri üzerinden satın alınarak şebenderhane envanterine dahil edilmiş, kalanları ise İstanbul'a gönderilmişti (BOA., HR.UHM.: 144/3/63). Yine Necip Hac Bey'in eşine ve birinci evliliğinden olan küçük oğlu Edgar'a maaş tahsis edilmişti. Fakat bu maaş meselesi Necip Hac Bey'in birinci eşi Fortuna ile ikinci eşi Kristine arasında yıllarca sürecek hukuki bir davaya dönüşecekti (BOA., HR.İM.: 233/1).

Necip Hac Bey'in, Habeşistan'da Osmanlı Devleti'ni daimî temsil eden ilk isim olmakla birlikte görevi başlamasından sonra hastalığının ortaya çıkması ve kısa bir süre vefat etmesi nedeniyle vazifesini iyi bir şekilde yerine getiremediği anlaşılmaktadır. Nitekim halefi Ahmed Mazhar Bey'in şu sözleri bu durumu teyit etmektedir;

“Selef-i acizi müteveffa Necip Hac Bey Harar'da geçirdiği dört beş ay hemâm mütemâdî bir buhrân-ı asabî içinde imrâr eylediğinden şimdiye kadar şebenderhâne yalnız resmen ve ismen te'sis edebilmiş, hakikat-ı hâlde ise vücûd ve ademi müsâvî bir hâl ve vaz'iyette kalmıştır....

....Habeşistân'da bir Osmanlı başşebenderliğinin te'sisi bu hittanın diyâr-ı muhtelifesine dağılmış Osmanlı teb'asının kalbinde büyük bir ümîd sürûr uyandırmış, fakat te'essüf olunur ki bîçâre Necip Bey'in hâl-i mütemâdî-i bî-tâbisi bu ümîdi kısmen ye's ve tereddüde kalb etmiştir.” (BOA., HR.HMŞ.İŞÖ.: 81/3/2)

5. Sonuç

Necip Hac Bey, Suriyeli Hıristiyanlarından Maruni kökenli önemli bir aileye mensuptu. İyi bir eğitim alarak aile mesleği diyebileceğimiz gazeteciliğe yönelmiş ve II. Abdülhamid döneminde Mısır'da *Ebu'l Hevl* gazetesini çıkarmıştı. Dokuz yıl boyunca kendi gazetesini neşrettikten sonra Osmanlı bürokrasisine intisap ederek diplomasi mesleğine geçiş yaptı. Gazeteciliğinin yanı sıra yazdığı eserler onun entelektüel bir kişi olduğunu göstermektedir.

Necip Hac Bey'e basın karşısında endişeli tutum sergileyen II. Abdülhamid'in siyasetine uygun olarak gazeteciliği bırakmasına karşılık kendisine maaşlı bir görev sunulması muhtemel olduğu gibi ağabeyinin Şura-yı Devlet üyesi olmasının da onun kariyer değiştirmesinde rolü olabilir. Her ne olursa olsun daha önce diplomatik bir tecrübesi olmamasına rağmen Ragusa'da muvazzaf başşebender olarak görevlendirildi ve burada yaklaşık sekiz yıl boyunca hizmet etti.

II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi ve ardından Hariciye Nezareti'nde yapılan tensikat sonucunda kısa bir süre açıkta kaldı. Fakat daha sonra Filipinler'in başkenti Manila'ya başşebender tayin edildi. Babialı'nın Manila'daki şebenderliği kapatma yönünde karar alması nedeniyle buradaki görevi kısa sürmüştü. Bu kısa süreçte, kaleme aldığı birkaç önemli layiha dışında Osmanlı-Filipinler ilişkilerine ciddi bir katkı sağladığı söylenemezdi. Yine de Necip Hac Bey, Osmanlı Devleti'nin Filipinler'deki ilk ve tek daimî temsilcisi olarak tarihe geçti.

Necip Hac Bey'in Filipinler'den sonraki görev yeri Habeşistan'dı. Osmanlı Devleti açısından Habeşistan çok daha önemli bir konuma sahipti. Habeşistan ile daimî ilişkiler tesis etme düşüncesi II.

Abdülhamid döneminden beri gündemde olsa da 1912 yılına kadar somut bir atılamamıştı. Nihayet Habeşistan'da bir şehbenderlik açılmasına karar verildiğinde başkent Addis Ababa yerine Harar tercih edilmişti. Necib Hac Bey, tıpkı Filipinler'de olduğu gibi Habeşistan'da da ilk Osmanlı daimî temsilcisi olma özelliğini taşımaktadır. Fakat onun Harar'daki başşehbenderlik vazifesi hastalığı nedeniyle akamete uğradı ve zaten göreve başladıktan dört ay sonra vefat etti.

Necib Hac Bey ne Filipinler'le ve ne de Habeşistan'la Osmanlı Devleti'nin ilişkilerinin gelişmesine etki ettiği söylenemez. Ama her ne olursa olsun belirtildiği gibi onun hem Filipinler'de hem de Habeşistan'da ilk Osmanlı daimî temsilcisi olması önemli bir husustur. Makalenin amacı da bu ayırt edici sığata haiz Necib Hac Bey hakkında daha ayrıntılı bilgi sunmaktır.

Araştırma ve Yayın Etiğı Beyanı

Bu çalışma için etik kurul onayı gerekli değildir.

Destek Beyanı

Bu çalışmanın finansmanı yoktur.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Çalışmanın tamamı tek yazar tarafından oluşturulmuştur.

Çıkar Beyanı

Bu çalışmada herhangi bir çıkar çatışması yoktur.

Kaynaklar

Türkiye Cumhuriyet Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BOA)

Babiali Evrak Odası (BEO.): 812/60897, 1343/100714, 3788/284031, 3846/288415, 4009/300629

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT.): 279/65

Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahvâl Komisyonu Defterleri (DHSAİDd.): 71/485, 113/125

Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı (HR.İM.): 233/1

Hariciye Nezareti İstişare Odası (HR.HMŞ.İŞO.): 53/11/1, 81/3/2, 81/3/4

Hariciye Nezareti Londra Sefareti (HR.SFR.3.): 331/3

Hariciye Nezareti Sicill-i Ahvâl İdare-i Umumiyye Müdüriyeti (HR.SAİD.): 22/8

Hariciye Nezareti Tahrirat (HR.TH.): 368/122

Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR.TO.): 270/22, 401/54, 601/64

Hariciye Nezareti Umur-ı Hukukiye-i Muhtalita Müdüriyeti (HR.UHM.): 144/3/7, 144/3/25, 144/3/29, 144/3/63

İrade Hariciye (İ.HR.): 368/56, 415/18, 423/22, 428/37

İrade Hususi (İ.HUS.): 45/19, 163/69

İrade Taltifat (İ.TAL.): 350/49

Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT.): 378/33, 383/29, 384/28, 390/15, 413/5

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.): 148/19

Şura-yı Devlet (ŞD.): 2796/40

Yıldız Hususi Maruzat (Y.A.HUS.): 518/72

Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y.MTV.): 166/215, 167/89, 178/26, 178/47, 178/49, 178/110

Yıldız Arzuhal Jurnal (Y.PRK.AZJ.): 41/94

Yıldız Posta Telgraf Nezareti Maruzatı (Y.PRK.PT.): 17/135

Agstner, R. (2014). Lij Iyasu, the Imperial and Royal Austro-Hungarian Honorary Consul in Addis Abeba and the Cannon Deal of 1914. É. Ficquet ve W.G.C. Smidt (Ed.), *The Life and Times of Lij Iyasu of Ethiopia: New Insights içinde* (sayfa 115-130). Berlin: Lit Verlag.

Armaoğlu, F. (2016). 19. yüzyıl siyasi tarihi 1789-1914. İstanbul: Timaş Yayınları

Bayraktar, H. (2011). Ortadoğu topraklarında Osmanlı idaresi aleyhine yapılan yerli ve yabancı basın yayın faaliyetleri ve devlet adamlarının tutumu. ICANAS 38-Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi içinde (sayfa 679-704). C. II. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.

Büyüklimanlı, G. ve Çelenkoğlu, A. (2000). Dünyada yayınlanmış Osmanlı ile ilgili eserler: Toplu katoloğu. C. II. Ankara: Milli Kütüphane Başkanlığı.

Çakar, S. (2020). Habeşistan İmparatoru II. Menelik'in silah taciri: Serkez Terziyan (1868-1915), MUTAD, VII/2, 287-312.

- Deleleng Z. ve Tegegn E. (2006), Ethio-Turkish Relations. Uluslararası Türk Arşivleri Sempozyumu, 17-19 Kasım 2005 içinde (sayfa 224-227). İstanbul: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Kara, A. (2013). Osmanlı Devleti-Filipin ticari ilişkileri. Turkish Studies, 8/5, 331-343.
- Kavas, A. (1997). Harar. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. XVI (s. 107-109) içinde. İstanbul: TDV Yayınları.
- Kolay, A. (2017). II. Meşrutiyet döneminde Hariciye Nezaretinde tensikat ve bürokratik değişim (1908-1910). Türkiyat Mecmuası, 27/1, 193-214.
- Korkmaz, M. (2012). XX. Yüzyıl başlarında Kızıldeniz’de Osmanlı denizcilik faaliyetleri [yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- Majul, C.A. (1996). Filipinler. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. XIII (s. 82-84) içinde. İstanbul: TDV Yayınları.
- Mengüç, H. (2017). Neşriyat-ı mefseadetkârâne: II. Abdülhamid döneminde yasaklanan Mısır gazeteleri. K. Budak ve S. Ege (Ed.), 6. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi-Bildiriler Kitabı II (s. 213-223) içinde. İstanbul: İLEM.
- Mustoe, N. E. (1962). Modern Ethiopia. African Affairs. 61/244, 216-222.
- Orhonlu, C. (1996). Osmanlı İmparatorluğu’nun güney siyaseti, Habeş Eyaleti. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Özkan, S.H. (2019). Filipin Başşehbenderliği’nin açılması ve Necip Halil’in faaliyetleri (1910-1912), A. Dönmez (Ed.), Yeni ve Yakın Çağlarda Osmanlı Diplomasisi içinde (s. 299-316). Ankara: Grafiker Yayınları
- Polat, B. Ve Aslan O.F. (2020). Sultan II. Abdülhamid’in saltanat döneminde Mısır menşeli muzır neşriyat ve devletin aldığı tedbirler (1876-1909). Karadeniz Araştırmaları, XVII/68, 943-959.
- Sâdık el-Müeyyed, (1999). Habeş Seyahatnamesi 1904, M. Baydemir (Yay. Haz.), İstanbul: Kaknüs Yayınları
- Türker, H. (2018). ABD’nin talebi üzerine Mehmet Vecih’in Filipinler’e Şeyh-ül İslam Vekili olarak görevlendirilmesi (1913). Tarih İncelemeleri Dergisi, XXXIII/2, 521-543.
- Yıldız, F. (2021). The Ottoman Empire As An External Actor And Its Effect On Politics In Ethiopia From Emperor Tewodros To King Iyasu V, Africana-Inönü Üniversitesi Uluslararası Afrika Araştırmaları Dergisi, 1 (1) , 173-192.
- Yılmaz, T.O., (2021). Teşkilât-ı Mahsûsa’nın Doğu Afrika faaliyetleri, Birinci Dünya Savaşı’nda Sudan, Habeşistan, Somali. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Yurdakul, İ. (2016). Kudüs Deyrussultan Manastırı’nda Habeşlilerin ve Mısır Kiptilerinin dinî-siyasî nüfuz mücadelesi. Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, 1/1, 198-237.